

Humanitar elmlər

UOT 821.111

Z.Ə.Xankişiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
zara-zara-1986@mail.ru

UŞAQ ƏDƏBİYYATININ KANONU VƏ SPESİFİKASI

Açar sözlər: uşaq ədəbiyyatı, kanon, uşaqlıq konsepti, zaman, oxucu

Araşdırma ümumi ədəbiyyatın bir sahəsi olan uşaq ədəbiyyatının kanonunun təşəkkülü və onun spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Uşaq ədəbiyyatı uşaqlar üçün yazılan ədəbi-bədii və elmi-kütləvi əsərləri özündə ehtiva edən ədəbiyyat kimi tanınsa da, onun özünəməxsus inkişaf dinamikası və qanun-qaydaları vardır. Bununla belə, böyüklər üçün yazılan bir qisim ədəbiyyat nümunələri eyni zamanda uşaqların sevə-sevə mütaliə etdiyi ədəbiyyat kimi də tanınır. C.K.Roulinqin “Harri Potter” silsilə romanları isə həm də böyüklərin sevimli sənət abidələrindəndir. Bu əsərlər uşaqların mənəvi-əxlaqi və estetik tərbiyəsində, onların şəxsiyyət kimi formalaşmasında, eləcə də onların dünyagörüşlərinin genişlənməsində mühüm rol oynayır. Uşaq ədəbiyyatının öyrənilməsi insanın şəxsi zövqünü və gözəlliyini bir araya gətirir. Uşaqların dünya vətəndaşı kimi formalaşmasında, şəxsiyyət kimi yetişməsində uşaq ədəbiyyatının mühüm rolu vardır. Uşaq ədəbiyyatı eləcə də böyüklər üçün yaranan söz sənətinin ilkin mərhələsidir, desək, yanılmırıq. Araşdırmada uşaq ədəbiyyatının kanonu və səciyyəvi xüsusiyyətləri, Qərb, o cümlədən ingilis ədəbi tənqidində fikir və mühakimələrin polemik təhlili və şərh, müəllif konsepsiyası irəli sürülmüşdür.

З.А.Ханкишиева

КАНОН И СПЕЦИФИКА ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Ключевые слова: детская литература, канон, концепт детства, время, читатель

Статья исследует проблему канона детской литературы, являющейся частью общей литературы, а также её специфику. Хотя, детской литературой называют литературу, литературные, художественные и научные произведения, написанные сугубо для детей, но как показывает исследование она имеет свою динамику развития и свои закономерности. Однако, некоторые примеры литературы, написанные для взрослых, также известны как литература, которую дети любят читать. Серия романов Р.К.Роулинга «Гарри Поттер» также можно причислить к ряду любимых произведений взрослых читателей. Эти произведения играют важную роль в нравственном и эстетическом воспитании детей, в формировании их личности, а также в расширении их мировоззрения.

Изучение детской литературы способствует формированию у подростков эстетического вкуса и развитию их как личности. Детская литература и есть, так сказать, начальный этап искусства слова, созданное для взрослых. В исследовании представлены канон и особенности детской литературы, полемический анализ и интерпретация идей и суждений западного, в том числе английского литературоведения, выдвинута авторская концепция.

Z.A.Khankishiyeva

CANON AND SPECIFICATION OF CHILDREN'S LITERATURE

Keywords: *children's literature, canon, concept of childhood, time, reader*

The article explores the problem of the canon of children's literature, which is considered to be a significant part of general literature, as well as its specifics. Although children's literature is called the one (literary, artistic and scientific works) written merely for children, but as the study shows, it has its own developmental dynamics and its own patterns. However, some examples of literature written for adults are also known as literature that children passionate about reading. So a series of novels by R.K. Rowling's "Harry Potter" can also be counted among the favorite works of adult readers. These works play an important role in the moral and aesthetic education of children, in the formation of their personality, as well as in expanding their vision. The study of canons children's literature contributes to the formation of aesthetic values of adolescents and their development as a person. The research presents the features of the canon of children's literature, along with the author's concept of a polemical text and the interpretation of ideas and judgments on this subject in Western, including English literary criticism.

Uşaqlıq konseptinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq uşaq ədəbiyyatı ümumi ədəbiyyatın bir sahəsi kimi öz kanonunu yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, həm XIX əsrin ikinci yarısında, həm də XX əsrin ikinci əlli illiyində uşaqlığın öz konsepti olmuşdur. Bu mövzuya bir sıra alimlər müraciət etmiş, o cümlədən ailə və uşaq problemi üzrə mütəxəssis alim, fransız tarixçisi Filipp Aries 1962-ci ildə nəşr etdiyi "Uşaqlığın əsrləri" adlı kitabında qeyd edir ki, keçmişdə uşaqların böyüklərdən nə qədər fərqli olduğunu və Müqəddəs Bede və Eynşamlı Əlfrikə istinad edərək bu fikri İngiltərədə onlar tərəfindən didaktik mətnlərində yazıldığını göstərmişdir. Araşdırıcı onu da yazır ki, XVIII əsrdən əvvəlki dövrlərdə uşaqlar üçün dahiyənə əsərlər yazılmamışdır [9].

Uşaq ədəbiyyatının spesifikasiyası və dəyərləri haqqında söhbət açanda onu qeyd etmək ki, bu ədəbiyyatın zamansız ənənəsi vardır, yəni hansı əsrdə yazıya alınmasından asılı olmayaraq ədəbiyyat şedevrləri bir dövrdən digər bir dövrə ötürülür. İkinci bir tərəfdən isə oxucunun daha çox uşaqlıq dövründə oxuduğu, öyrəndiyi kitablar həm onların uşaqlıq dövrünün ədəbiyyatı olur, həm də

onların gələcəkdə oxuyacağı ümumi ədəbiyyatın öyrənilməsi yolunda bir növ baza, yaxud körpü rolunu oynayır.

Tədqiqatçı Marta Krippen “Uşaq ədəbiyyatının dəyəri” adlı araşdırmasında uşaqlara ədəbiyyatın ayrı-ayrı janrlarda yazılmış əsərləri ilə tanış olmasına imkan yaradılmasını ön plana çəkir. O, belə bir tanışlıqla onların gələcəkdə daha böyük uğur qazana biləcəyini göstərərək yazırdı: Şekspirin əsərlərinin şəkili kitablarda verilən əksər versiyaları, o cümlədən “Romeo və Culiyyəta”, “Fırtına” pyesləri adaptasiyada və şəkili kitab formatlarında çap olunmuşdur. Axı, insanlar uşaqlığı bir dəfə yaşayırlar və biz onlar üçün zamansız kitabların əsas ədəbi mirasına çıxış yolunu tapmalıyıq. Keyfiyyətli uşaq ədəbiyyatının çox-çox nəsillərin dinləyici, yaxud tamaşaçısını özünə ram etmək üçün böyük gücü, qüdrəti vardır [2].

Ortaya belə bir sual çıxır: Nə üçün uşaq ədəbiyyatını öyrənilib tədqiq edirik?

Əlbəttə, bunu müxtəlif şəkildə cavablandırmaq olar. 1970-ci ildən ABŞ-da uşaq ədəbiyyatı məsələlərini öyrənilib tədqiq edən alim, tənqidçi, professor və tələbələrin, kitabxanaçı və müəllimlər heyətinin orqanı olan Uşaq Ədəbiyyatı Assosiasiyası sualın cavablandırılmasında gəldikləri nəticəni bu şəkildə təqdim etmişdir: “Birinci və ən başlıcası, uşaq ədəbiyyatının öyrənilməsi insanın şəxsi zövqünü və gözəlliyini bir araya gətirir”[4].

Unutmaq olmaz ki, oxucu zövqü və gözəlliyini bir araya gətirən uşaq ədəbiyyatı hər şeydən əvvəl bu və ya digər yaş mərhələlərində uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına və onun tərbiyəsinə mühüm təsir göstərən üçüncü valideyn missiyasını yerinə yetirir.

Uşaq Ədəbiyyatı Assosiasiyası fəaliyyətə başladığı ilk dövrdən uşaq ədəbiyyatı kanonunun müəyyənləşdirilməsinə cəhd göstərərək “Touchstones” (“Məhək daşları”) adlı esselər seriyasını çap etdirmişdir. Bu, hər şeydən əvvəl uşaq ədəbiyyatının statusunun daha da möhkəmləndirilməsi naminə aparılmışdır. Uşaq ədəbiyyatının nə qədər vacib və əhəmiyyətli olduğunu gündəmə gətirən Assosiasiya, heç şübhəsiz ki, gələcəyin uşaqların əlində olacağını düşünərək erkən yaşlarından onlar üçün ədəbiyyatın yaradılmasını dövrün ali məqsədlərindən biri kimi dəyərləndirmişdir.

1980-ci ildə Assosiasiyanın uşaq ədəbiyyatı kanonunun yazılı ifadəsi üçün münisflər heyəti yaradılmışdır. Aparılan elmi araşdırmalar içərisində Ann H.Lundinin Londonda nəşr olunmuş “Uşaq ədəbiyyatının” kanonunun yaradılması: Kitabxana divarlarından və fil dişli qalalardan kənarada” adlı kitabın nəşri bu baxımdan atılan uğurlu addımlardan biri olmuşdur [6].

Qeyd edək ki, Ann H.Lundinin “Ədəbi tənqid” seriyası ilə nəşr olunmuş kitabı ilk tarixi araşdırmadır. Müəllif araşdırmasında sübut etməyə çalışmışdır ki, məktəblər, kitabxanalar, kitab işinə aidiyyəti olan təşkilatlar və kütləvi informasiya vasitələri daima uşaq ədəbiyyatının kanonunu dəyişdirirlər.

Bununla belə, Ann H.Lundin uşaq ədəbiyyatı kanonunun yarandığı ilkin şəraiti nəzərdən keçirir və uşaq ədəbiyyatı məhsuluna onun göstərdiyi təsirin araşdırılmasının əhəmiyyətli olduğunu ön plana çəkir.

Kitabın dörd hissədən ibarət olan dördüncü hissəsində ədəbiyyatın kanonu məsələsinin ümumiləşdirilmiş nəticəsinə və müddəalarına xüsusi yer ayrılmışdır. Bununla belə, adını qeyd etdiyimiz kitabın Amerikan uşaq ədəbiyyatı-tarix və tənqid, nəzəriyyə; ingilis uşaq ədəbiyyatı-tarix və tənqid, nəzəriyyə; uşaqlar, kitablar və mütaliə adlı fəsillərində uşaq ədəbiyyatı kanonuna dair maraqlı debat və şərhələrə də diqqət yetirilmişdir.

Kitabın I fəslinin proloqunda həm böyüklər, həm də uşaqlar üçün yazdığı şeir və hekayələri ilə daha çox yaddaş tarixində şair kimi qalan Uolter de La Marenin “Zənglər və çəmən” kitabından alıntı kimi verilən bir mühakiməsi təqdim olunmuşdur: “Nəyinsə ən yaxşısının yalnız nadir olanı uşaq üçün yetərinə yaxşı ola bilər” [6, s.9].

Eyni zamanda Uolter de la Marenin hesab etdiyi kimi, həqiqətən də “Ən yaxşı kitablar: Kitabxanaçı” adlı təhlil materialları uşaq ədəbiyyatı kanonunun müəyyənləşdirilməsində mühüm mənbə kimi diqqəti çəkir. Elə burada qeyd etməyi vacib hesab edirik ki, xüsusilə XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq uşaq ədəbiyyatının seçimində və uşaq oxucuları arasında yayılmasında kitabxanaçıların əvəzsiz rolu vardır. Tədqiqatçı fəslin əvvəlində qeyd edir ki, uşaq kitabxanalarının landşaftının göylərində böyük ulduza çevrilən Ann Keroll Morun həm də milli nəşr səhnəsində uşaq ədəbiyyatı imperiyasının cəfakəş adamı olmuşdur. 1924-cü ildə Nyu Yorkun ictimai kitabxanaçısı Ann Kerolla uşaq kitabını yazmaq təklifi verildə o, kitabına “Üç bayquş” adını seçmişdir. Bu təsadüfi olmamışdır. O, rəmz kimi bərabər gücə malik olan müəllif, rəssam və tənqidçini üç bayquşun rəmzi ilə ifadə etmişdir.

Əlbəttə, “Üç bayquş” kitabının geniş təhlilinə ehtiyac duymuruq. Lakin Böyük Britaniyada, eləcə də ingilisdilli ölkələrdə uşaqların hələ kiçik yaşlarında badahətən öyrəndiyi “Bayquş” şeirini xatırlatmaq istərdik. Şeirdə oxuyuruq :

A wise old owl sat in an oak,
The more he heard, the less he spoke
The less he spoke, the more he heard,
Why aren't we all like that wise old bird? [1, p.183].
Həmin şeirin ingilis dilindən tərcüməsi aşağıdakı kimidir:
Qondu bayquş bir palıda,
Çox eşidib az danışdı,
Az danışdı çox eşitdi.
Müdrək qoca bu quş kimi
Bəs biz niyə olmamışıq?
İngilis dilindən tərcümə edəni: Şahin Xəlilli [1, s.183].

Bayquşun Qərb mentalitetində müdriklik rəmzi kimi qəbul edilməsi səbəbsiz deyildir. Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda bu quş bədbəxtlik rəmzi sayılır. Hər bir ölkədə rəmzlərin müxtəlif yozumları ola bilər. Qərb, eləcə də ingilis və ingilisdilli xalqların mədəniyyətində bu simvol heç şübhəsiz ki, qədim ənənə ilə bağlıdır. Bu baxımdan ingilis və ingilisdilli uşaq ədəbiyyatında üç bayquşun müdriklik rəmzi kimi verilməsi XX əsrin 20-40-cı illərində ədəbi kanonun göstəricilərindən biri olduğunu diktə edir.

Uşaq ədəbiyyatı kanonu, yaxud ümumiyyətlə ədəbi kanon əsasən ədəbiyyatın təsnifatına daxildir. Bütövlükdə isə ədəbi kanon ayrı-ayrı dövrlərdə və məkanlarda yazılan ədəbi nümunələrə şamil edilir. Əgər bədii sənət əsəri kanona daxil olursa, yaxud kanonlaşdırılırsa, demək o, ədəbiyyata daxilolma statusunu qazanmış olur. Populyarlıq qazanmış əsərlər bir qayda olaraq nüfuzlu ədəbi tənqidçilərin, eləcə də gənc araşdırıcıların subyektiv fikrində tənqid hədəfinə çevrilir.

Tədqiqatçı D.Tomas Hanks (D.Thomas Hanks) “Uşaq ədəbiyyatının kanonu” adlı annotasiyasında yazır ki, əgər uşaq ədəbiyyatı varsa, bəs onun kanonu necə, varmı? Lakin araşdırıcı ingilis-amerikan şairi, Uistan Hyu Odenin yazıçı və alim C.S.Lyuisin uşaqlar üçün ədəbiyyatın olmadığı mühakiməsindən çıxış edərək Luis Kerollun “Alisa möcüzələr ölkəsində” əsərinə istinadən aşağıdakı mühakiməsini diqqətə çatdırmışdır: “Yalnız böyüklər üçün yaxşı kitablar vardır... lakin yalnız uşaqlar üçün yazılan bir dənə də olsun yaxşı kitab yoxdur” [8].

Fikrimizcə, uşaq kitablarının bir qismi, o cümlədən Luis Kerollun “Alisa möcüzələr ölkəsində”, C.K.Roulinqin “Harri Potter”, K.S.Lüisin “Narniya xronikaları”, Roald Dalın “Çarli və Şokolad fabriki”, C.M.Barrinin “Piter və Uendi”, Con Tolkinin “Üzülərin hökmdarı” əsərləri ən çox oxunan onluqlar sırasında çəkilir.

Lakin ədəbi kanonun yalnız böyük ədəbiyyatına şamil edilib onun uşaq ədəbiyyatı üçün mənasız bir termin olduğunu söyləmək [8], fikrimizcə, məqbul hesab edilə bilməz.

Müasir ingilis uşaq ədəbiyyatında yeni bir mərhələnin sahibi olan, “Harri Potter” uşaq romanları silsiləsi ilə milyonlarla oxucunun ürəyinə hakim kəsilən Coan Ketlin Roulinqin adını çəkdiyimiz əsərinin klassik sənət əsəri səviyyəsində yazılması onun həm uşaq, həm də böyük ədəbiyyatının nümunəsi olduğundan xəbər verir. Heç də təsadüfi deyildir ki, ədibin yeddi cildədən ibarət olan bu “böyük kitabı” psixoloji realizmin ənənələri: sehr, qotik, məktəb hekayəsi, satira, fentezi, tərbiyə romanı və digər məxsusi hibridliyi özündə cəmləşdirmişdir.

Uşaq ədəbiyyatının araşdırıcılarından Culya L.Mikenberq və Linne Vallone, Coan Ketlin Roulinqin “Harri Potter” kitabları silsiləsi yenidən çapdan çıxdığı vaxtda onun oxucuların böyük maraqla qarşıladığını şahidi olduğunu

diqqətə çatdırmışdır. Araşdırıcılar qeyd edirlər ki, onlardan biri təyyarə ilə səfərə çıxarkən salonda tənha səyahətə çıxan bir uşaqla yanbayan əyləşməli olur. O, çalışır ki, yanındakı uşaqla dialoq qursun, özünün təsəvvüründə götür-qoy etdiyi kimi, bu söhbətlə uşağın daha rahat hiss etməsi üçün şərait yaratmağa cəhd göstərir. Lakin müsahibi söhbətə başlayanda uşaq bir neçə dəfə gözlərini əlinin altındakı kitabdan ayıraraq suallara cavab vermək istəsə də, nəhayət, sözünü deyir: “Bu nəşrdən yenicə çıxmış Harri Potter haqqında təzə kitabdır, xeyli vaxt idi ki, bu kitabın çapını gözləyirdim. Sözün həqiqi mənasında indi mən bu kitabı oxumaq üçün diqqətimi cəmləşdirmək istəyirəm. Ümid edirəm ki, siz buna mane olmayacaqsınız” [2, p.4].

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, insan düşüncəsinin məhsulu olan bədii əsərlər təbii ki, ədəbi əsərlərin ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində ya öz dövrünü yaşamış, ya da sonrakı mərhələlərdə yenidən “yaşamaq” hüququnu qazanmışdır. Elə isə uşaq yaxud böyük ədəbiyyatında yazıçı, şairlərin də öz kanonu varmı? Məsələn Uilyam Şekspir, yaxud Con Tolkin, C.K.Rouling kanonunun olduğunu söyləmək nə dərəcədə doğrudur? Əslində, neçə zamandır ki, ədəbiyyatın təsnifatında da ələlxüsus spesifik müəlliflərin yaradıcılığının toplusu zəminində onların, məsələn, Uilyam Şekspirin kanonu olduğu söylənilir. Kanon əslində dünya ədəbiyyatının, yaxud onun tanınmış nümayəndələrindən birinin ən yüksək, təsiredici, nüfuzlu əsərinin olduğunu özündə ehtiva edir. Çağdaş ingilis uşaq ədəbiyyatının Con Tolkin, C.K.Rouling kimi nümayəndələri də uşaq ədəbiyyatının kanonu olduğunu təsbit etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəlilli Ş., Əliyeva S. Britaniya uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 2018, 462 s.
2. Crippen Martha. The Value of Children's Literature / [https:// www.edu/oneota-reading-journal/archive/2012/the-value-of-childrens-lit-m/](https://www.edu/oneota-reading-journal/archive/2012/the-value-of-childrens-lit-m/)
3. Joseph Michael. Why Study Children's Literature? children's literature association 2015//<https://chla.memberclicks.net/why-study-children-s-literature>
4. Julia L.Mickenberg and Lynee Vallone. Introduction. The Oxford Handbook of Children's Literature. Edited by Julia L.Mickenberg and Lynee Vallone. Oxford University Press Inc., 2011, pp.3-21
5. Lundin H, Anne. Constructing the Canon of Children's literature Beyond Library Walls and Ivory Towers. Copyrighted Material. London: Routledge, 2004, 200 p.
6. D.Thomas Hanks Jr. Children's Literature Association Quarterly Johns Hopkins University Press Volume 3, Number 1-2, Spring/Summer 1978 / <https://muse.jhu.edu/article/248049>
7. Gracia Jorge J.E. The Quests of Sam and Gollum for the Happy Life -The Lord of the Rings and Philosophy. One Book To Rule Them All. Edited by Gregory

- Bassham and Eric Bronson. Printed in the United States of America: Open Court Publishing Company, 2004, pp.61-71
8. *Rosen Michael*. Children's literature-The Oxford Companion to English Literature. Seventh Edition. Edited by Dinah Brich. Printed in the United States: Oxford University Press Inc., New York, 2009, pp.23-31
 9. www.representing.childhood.pitt.edu/pdf/archies.pdf.

Redaksiyaya daxil olub 15.11.2021